

А.І. Бірыч

Навуковы кіраўнік – **Я.В. Вецік**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Палескі дзяржаўны ўніверсітэт

Час з’яўляецца неад’емнай часткай быцця і свядомасці чалавека, ён належыць да асноўных элементаў карціны свету любога народа, таму знаходзіць адлюстраванне ў яго мове і культуры і служыць базавым складнікам моўнай карціны свету таго ці іншага народа. Універсалізм дадзенай катэгорыі, аднак, не адмяняе нацыянальнай своеасаблівасці ўяўленняў пра час, якія склаліся ў моўнай свядомасці асобнага індывіда, час займае сваё месца ў моўнай карціне свету кожнага этнасу. У гэтай сувязі варта працытаваць меркаванне вядомага гісторыка і культуролага А. Я. Гурэвіча: “Объективно существующие пространство и время субъективно переживаются и осознаются людьми, причём в разных обществах, на различных стадиях общественного развития, в разных слоях одного и того же общества и даже отдельными индивидами эти категории воспринимаются и применяются неодинаково... Человек не рождается с “чувством времени”, его временные и пространственные понятия всегда определены той культурой, к которой они принадлежат” [1, с. 159].

Уяўленне пра цыклічнасць часу, аб завершанасці і паўтаральнасці цыклу характэрна для славянскага этнасу: у аснове праславянскай карціны свету ляжыць адзіная наіўная (цыклічная) мадэль часу, дэтэрмінаваная канкрэтна-вобразным мысленнем, сувяззю з рэальнымі прыроднымі цыкламі, паганскімі вераваннямі і ўяўленнямі, якія адлюстроўваюцца ў сельскагаспадарчым жыцці (адсюль Славянскі народна-рэлігійна-гаспадарчы каляндар) і знаходзяць выяўленне ў мове. Лінейнае,

гістарычнае ўспрыманне часу звязана з чалавекам, яго сацыяльным быццём і дзейнасцю розуму, уяўленнямі, якія фарміруюцца ў працэсе працоўнай і сацыяльнай практыкі. Светаўспрыманне чалавека паказвае на адносіны паміж ім і прыродай, цэнтр, які арганізуе чалавечыя дзеянні, перамяшчаецца з мінулага ў будучыню, вобраз цыклічнага часу змяняецца лінейным уяўленнем аб ім, а на змену міфалагічнай свядомасці прыходзіць гістарычная, якая аддзяляе дзеянне ад мэты.

Здольнасць поіхікі чалавека ставіць адчуванне хуткасці руху часу ў залежнасць не толькі ад розуму, але і ад сэрца з'яўляецца фундаментальнай уласцівасцю чалавека любога этнасу, любой расы, любой эпохі, пры гэтым кожны этнас у кожную эпоху мае спецыфічныя асаблівасці ўспрымання часу і яго руху, гэта значыць кожнай культуры ўласцівы свой спосаб перажывання, асэнсавання і ўсведамлення часу.

Суб'ектыўны характар наіўна-моўнай канцэптуалізацыі часу ў беларускай моўнай свядомасці адбіўся ў многіх асаблівасцях моўнага ўжывання тэмпаральных выразаў “пачакаць”, “праспаць”, “чаканне”, “час надышоў”, “імгненне поспеху”.

У народнай традыцыі, ва ўстойлівых выразях, у ацэнчнай лексіцы знайшлі адлюстраванне розныя характарыстыкі часавых уяўленняў: цыклічнага і вектарнага ўспрымання часу – *час аддаць, час ляціць, час прыходзіць, час за намі, час перад намі*; блізкасць часу і ладу жыцця; уяўленне пра час як сілу, часам спрыяльную “час пакажа”, “час супакоіць”, “час выкіруе”. “Час” у значэнні ‘пара’ падкрэслівае спрыяльны, зручны, своечасовы момант у развіцці падзей, хоць “пара”, у адразненне ад “час”, і ў славянскай старажытнай, і ў сучаснай тэмпаральных сістэмах іграе больш сціплую ролю. Паводле Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, “пара” мае значэнне спрыяльнага часу для чаго-н. Такім чынам, ужо ў старажытнасці склаўся аксіялагічны аспект успрымання часу: адпавядае прызначэнню падзеі, належны час.

Адно і тое ж дзеянне можа быць паспяховым, спрыяльным або няўдалым і небяспечным у залежнасці ад таго, у які час яно здзяйсняецца. У традыцыйнай народнай культуры славян час ацэньваецца строга палярна, толькі са знакам плюс або мінус: ён можа быць *чыстым, добрым, вясёлым і нячыстым, небяспечным, ліхім, злым, сумным*. Добры час прыносіць чалавеку здароўе, шчасце, багацце, поспех, а дрэнны – хваробу, няўдачу, гора. Напрыклад, разуменне свята як небяспечнага для людзей разрыву мяжы паміж “тым” і “гэтым” светам складала элемент паганскай карціны свету. Дзень тыдня, на які прыходзілася адно з вялікіх нерухомых святаў, набываў на цэлы год асаблівую магічную сілу. Акрамя святаў, каляндарнымі арыенцірамі пры выбары спрыяльнага дня ў славянскай культуры маглі служыць прыродныя або жыццёвыя падзеі: першы дзень вясны ці прылёту птушак, першы гром, снег, іней, а таксама дзень нараджэння ці смерці блізкіх. Адсюль багацце магічных дзеянняў, варожб, прадказанняў, прымеркаваных да “першага дня”, пачатку (года, вясны і інш.) – “*Блаславі бог пачыні!*”, найбольш важных дат календара.

Час нараджэння мог вызначаць увесь зямны, жыццёвы шлях чалавека, а ад часу смерці залежаў яго замагільны лёс; выбар “правільнага” часу – умова поспеху пачынання сям’і, жніва, закладзіны дома, сватаўства і г. д. Усё гэта паказвае на адноснасць адзнак у беларусаў: “*Прыйдзе час, будзе і пара*”. Сонечны каляндар вызначаў гадавы (сезонны) і дзённы (сутачны) цыклы, а месяцовы рэгламентаваў час у межах месячнага і тыднёвага цыклаў (у славянскім слове “месяц” сума шчаліся значэнні ‘месяц, адрэзак гадавога часу’ і ‘свяціла’).

Успрыманне часу чалавекам у цэлым заўсёды насіла антрапаморфны характар, паняцці часу і жыцця былі злітыя. Сельскі час непадзейны (людзі яшчэ не авалодалі прыродай і падпарадкоўваюцца яе рытму), а апазіцыі дзень-ноч, лета-зіма мелі этнічную афарбаванасць: *Дзень у грахах, а ноч у слязах; Памятай гэта: зіма не лета!; Лета збірае, а зіма есць*. Падзейнасць часу таксама неаддзельная ад яго антрапаморфнага ўспрымання, час выступае ў ролі дзеючага суб’екта, адсюль і дзеясловы руху: *час наступіў, настаў, падыходзіць, прыйшоў, набліжаецца, мінае, скончыўся* і г. д., ён можа *бегчы, ляцець, цягнуцца, спыніцца* і г. д.

У сучасных даследаваннях катэгорыі часу навукоўцы часцей за ўсё праводзяць семантычны аналіз моўных адзінак часу, абапіраюцца на матэрыял тэмпаральнай лексікі (часам нават па-за кантэкстам). Аднак паўнаважнае выражэнне катэгорыі часу як найважнейшага элемента беларускай моўнай карціны свету атрымліваецца ў цэласным вобразе часу, які сфарміраваўся ў беларускай культуры і знайшоў непасрэднае адлюстраванне ў мове. Менавіта ўстойлівыя словазлучэнні, прыказкі, дыскурсы раскрываюць суцэльнае, вобразнае ўяўленне нашага народа пра час, дазваляючы характарызаваць гэтую катэгорыю і як лінгвакультуралагічную.

Спис використаних джерел

1. Гуревич, А. Я. Представления о времени в средневековой Европе. // А. Я. Гуревич // История и психология. – М. : Наука, 1971. – С. 159–198.